

LÓRÁNT CZIGÁNY: THE OXFORD HISTORY OF HUNGARIAN LITERATURE

From the Earliest Times to the Present. Oxford, 1984. Clarendon Press. 582 l.

Az oxfordi egyetem kiadója a világ legtekintélyesebb cégei közé tartozik. Az általa megjelentetett könyvek kivételesen szakszerű vállalkozások hírében állnak, mindenképpen indokolt tehát, hogy a lehető legszigorúbb mércét érvényesítsük azzal a magyar irodalomtörténettel szemben, mely hosszú ideig fog alpmunkának számítani, hiszen azon a nyelven készült, melyet a legtöbben értenek a világon.

A történetíró tevékenységének két vetülete van: adatokat szervez elbeszélő szerkezeté, vagyis kapcsolatokat teremt az *explanandum* s az *explanans* között. A bírálónak is kétféle nézőpontja lehet: vagy a tényismeretet teszi mérlegre, vagy a fogalmakat, amelyek közrejátszanak az adatok értelmezésében. Egyetlen személynek megírni a magyar irodalom történetét „kezdetektől a jelenkorig” olyannyira nehéz feladat, hogy az ilyen munka szerzőjét óhatatlanul is rajta lehet fogni „tárgyi tévedéseken”, éppen ezért csakis azt tartom méltánosnak, ha inkább e könyv meta-történeti vonatkozásaival foglalkozom.

Czigány Lóránt 1956 óta külföldön él, de rendszeresen hazalátogat Magyarországra. Kettős elkötelezettsége kiválóan alkalmassá teszi arra, hogy olyan irodalomtörténetet írjon, melyben a nemzetközi távlat a hazai kultúra belső törvényeinek fölényes ismeretével párosul. Egyenesen olyan művet várhattunk tőle, mely kijózanító tanulsággal szolgál számunkra, amennyiben helyreigazítja nemzeti önelégültségünket, vagyis tárgyiagos képet ad arról, mekkora értéket is jelent irodalmunk a hozzáértő kívülálló szemében.

Hogyan látja a magyar irodalmat olyan kutató, akit nem befolyásolnak helyi elfogultságok? Mindenekelőtt az arányok alapján lehet keresni választ erre a kérdésre. Két író kapott önálló fejezetet: Petőfi s Jókai. A regényíróról szóló rész címe – „Nemzeti ábrándozás” (National escapism) – leértékelést sugall, ám az olvasó számára mégsem egészen érthető, miért ismerteti a fejezet – az *Erdély aranykorától a Nincsen ör-*

dögig – egy sor olyan mű cselekményét, amelyek bajosan sorolhatók legjelentősebb regényeink közé. Egyetlen magyarázat lehetséges: valamikor (lassan egy évszázaddal ezelőtt) mindezek a könyvek megjelentek angolul. Czigány Lóránt szemlátomást az összes olyan írott művet tekintetbe veszi, amelyet lefordítottak erre a nyelvre. Tévedés ne essék, távolról sem kifogásolom, hogy Földes Jolán és Körmendi Ferenc is szerepel egy magyar irodalomtörténetben. Éppen ellenkezőleg: e könyv komoly erényének tartom, hogy a népszerű, sőt a ponyvairodalomról sem hallgat. Egészen más, amivel vitatkoznék. Czigány Lóránt nem eléggé veszi figyelembe, hogy a fordítók s a kiadókat sokszor igen különböző s gyakran nem éppen művészi indokok készítették egy-egy magyar könyv megjelentetésére. Az irodalomtörténésznek ki kell igazítani az így keletkezett hiányos képet. Czigány alig teszi ezt meg, sokkal inkább rögzíti a már kialakult s mindenképpen korszerűtlen fölfogást. Könyve alapján a tájékozatlan olvasó azt hiheti, hogy irodalmunk sokkal kevésbé civilizált, polgárosult, felnőtt, mint amilyen valójában.

Vegyünk egy példát a sok lehetséges közül, kiindulópontként e tétel igazolásához. Válasszuk a XIX. századot, mert a szerző alighanem ebben a korszakban érzi leginkább otthon magát. Jókai 12 lapos méltatásával szemben Kemény munkásságának ismertetése 4 1/2 oldalra szorítkozik. A rövidségnél is nagyobb hiba az alfejezet rendkívüli hézagossága. A forradalom után írt két röpiratot leszámítva egyetlen értekező mű sem kerül említésre, sem *A két Wesselenyi Miklós*, sem a *Széchenyi István*, sem az *Eszmék a regény és dráma körül*, és a szépirói tevékenység is hiányosan szerepel – kimarad például az *Alhikmet, a vén törpe* és a *Ködképek a kedély láthatárán*. Korántsem önmagukért hiányoljuk e műveket, de azért, mert segíthettek volna XIX. századi prózánk nemzetközi vonatkozásainak érzékeltetésében. A jellemkép műfaja Keményt Macaulay-hoz közelíti, a

regény drámaiságának hangsúlyozása Henry James fejtegetéseit vetíti előre, a fantasztikum, a hasonmás, az időfelbontás, a szubjektív nézőpont s a belső magánbeszéd kultusza pedig annak a fejlődésnek a része, mely a német romantikától vagy akár Sterne-től Dosztojevskij s a XX. századi regény felé vezet. E vonatkozási pontok nélkül bajosan sejtethi a külföldi olvasó, hogy Magyarországon olyan szerző is akadt, akinek művészi céljai összehasonlíthatók a XIX. század jelentős regényíróinak törekvéseivel. Különösen azért nem, mert *A Békési háztól* Vértesi Arnold által írt novelláig igen sok olyan mű kap méltatást, mely nem egészen alaptalanul keltheti azt a benyomást, hogy a magyar prózára a vidékies elmaradottság nyomta rá bélyegét a XIX. században.

Kemény megítélése csak egy példa a sok közül, mely azt sejteti, hogy erősen vitathatók az irodalomtörténetész értékelő szempontjai. Kosztolányi – egyetlen írónk, aki mind lírikusként, mind prózai elbeszélőként elsőrendű műveket alkotott – szintén csak ötödfél lapos ismertetésben részesül, vagyis mindössze fél oldallal hosszabb a róla szóló alfejezet, mint Molnár Ferenc pályafutásának méltatása. Bevezetésében Czigány erősen bírálja a korábbi marxista és nem marxista irodalomtörténeteket. Nem kifogásolom, hogy vaknak nevezi elődeit – elvileg ebben igaza is lehet –, csupán azért kárhoztatom, mert nem vesz tudomást az utóbbi évtizedek átértékeléseiről, és olykor már-már korszerűtlen, elavult szempontok alapján értékeli. A sors ironiája, hogy minősítéseiben néha még korábbi, idejétmúlt vulgármarxista kitételek emléke is kísért – például akkor, midőn megjegyzi, hogy a *Hűsz óra* nem tud „megoldást kínálni” (467.) vagy amikor így jellemzi Jókait: „néhány remekművében élethű tudott lenni, és éppúgy megbízhatóan rajzolta meg alakjait, mint legjobb realista kortársai” (217.).

A szakirodalom hiányos ismerete is okozhatja, hogy jelentős írók s művek sikkadnak el ebben az irodalomtörténetben. Temesvári Pelbárt, Bölöni Farkas, Wesselényi vagy Asbóth neve még a névmutatóban sincs föltüntetve. II. Rákóczi Ferenc csak politikusként szerepel, Csokonait felhőtlenül derülátó költőként mutatja be a könyv, aki „nagyaságra tehetett volna szert, ha tovább él” (99.), Berzsenyiről nem esik több szó, mint Fáy Andrásról, Széchenyi jelentőségének mérlegelésekor még utalás sem történik a naplójára, Arany lírájáról mindössze néhány sort, értekező prózájáról semmit nem talál az olvasó. Nem kevesebb aránytalanság jellemzi a későbbi fejezeteket. Érdekes ugyan megtudnunk, hogy Theodore

Roosevelt elnök kedvelte a *Szent Péter esernyőjét*, de ez aligha elégséges ok arra, hogy Mikszáth legjobb regényének nevezzük e könyvet, s főként akkor nem, ha *A feketé várost* említésre sem méltatjuk. Lukács jellemzése is csonka, ha két esztétikája közül egyiket sem vesszük tekintetbe, s másutt is előfordul, hogy fontos művekről hallgat a könyv szerzője: a már említett Mikszáth-alfejezetben a *Sipsírca* s a *Fili*, Babitsnál a *Mint különös hírmondó*... s a tanulmányok, Kosztolányinál a *Számadás*-szonettek, az *Őszi reggeli*, a *Vörös hervadás*, a *vad kovács*, az *Októberi táj*, az *Ének a semmiről* s a *Tengerszem*-kötet novellái, Kassáknál a számozott versek, József Attilánál a *Karóval jöttél*... s a *Talán eltűnök hírtelem*... Németh Lászlónál a *Tanu*-korszak előtti esszék, Weöresnél talán legfontosabb kötete, a *Medúza*, Pilinszky esetében éppen az *Apokrif*, Csórinál az értekező próza marad ki a tárgyalásból, mint ahogyan az sem indokolt, hogy Zilahy nagyobb terjedelmet kap, mint Szabó Dezső, Füst Milán pedig Gellért Oszkárral teljesen azonos rangú „kisebb” (minor) költőnek minősül, s bemutatása rövidebb, mint Fodor Józsefé. Csakis helyeselhető, hogy Albert Gábor neve nem hiányzik ebből az irodalomtörténetből, de furcsállni lehet, hogy Czigány sehol sem kerít sort a Magyarországon működő értekezők tevékenységének mérlegelésére.

Ahelyett, hogy tovább folytatnók az aránytalanságok számbavételét, célszerűbbnek látszik föltenni a kérdést: mi okozza e könyv egyenetlenségeit. Noha többféle válasz is elképzelhető, a magam részéről a fogalmiság alacsony szintjével magyaráznám a munka hiányosságait.

Legalábbis két tényező szükséges ahhoz, hogy valaki megírassa egy nemzeti irodalom történetét: az egyes művek elemzése csakis egységes fogalomrendszerrel végezhető el, az egész szöveg megírása pedig fejlődéstörténeti elképzelést igényel. Az előbbi föltételezi, hogy a történetírónak saját véleménye van az irodalmi mű létezési módjáról, az utóbbi valamilyen célképzetet rejt magában. E két tényező közül a könyv szerzője egyiknek sincs maradéktalanul a birtokában. Elsőrendű történeti részletkutatókat végzett – 1976-ban például rendkívül hasznos könyvet adott ki a magyar irodalom fogadtatásáról a viktoriánus Angliában –, de az elmélet nem éppen mondható erős oldalának. Emleget ugyan „irodalmi eljárás-módokat” (literary devices), de nincs önálló fölfogása arról, miféle jelentésrétegei vannak egy lírai versnek vagy egy regénynek. Ezért ismertet cselekményeket, s ezért nem elemez. Figyelemre

méltó megjegyzéseket tesz a versformáról vagy egy-egy jellemről, de a műveket soha nem szerkezetként szemléli. Elemzés híján nemegyszer bizonyítatlan kinyilatkoztatásnak veheti értékítéleteit az olvasó, s kételkedhet abban, vajon Móricz, illetve Kosztolányi legjobb regényének tekinthető-e az *Űri muri* és a *Nero*.

Talán az egységes szaknyelv viszonylagos hiányával is összefüggésbe lehet hozni a könyv stílusának meglehetősen szürkességét. Van némi fogalmam arról, milyen nehéz helyzetben is találja magát az értekező, ha nem az anyanyelvén ír, de ez nem jelentheti azt, hogy elfogadjam magyar szavak sűrű használatát idegen szövegben. Ha afféle kifejezésekkel tarkítjuk okfejtésünket, mint „the *istenes* poetry of Balassi”, „the blend of refined Rococo and *népies* elements”, „the birth of *irodalmi tudat*”, „a *főrangú* poet”, „the *magyaros* trend”, vagy angol végződésekkel látunk el magyar szavakat (*megyés*, *Honvéds*, *népszínműs*, *kurucs*, *kubikoses*), akkor nemcsak mondataink keltenek esetlen benyomást, de a nem magyar olvasó egyenesen abban a tévedésben lehet, hogy lefordíthatatlan szakkifejezésekről van szó.

Valamely elbeszélő irodalomtörténet nyelvi egysége azon is múlik, mennyire meggyőzőek a benne megfogalmazott oksági összefüggések. Más szóval, a történetmondónak szerves kapcsolatot kell kimutatnia az általa szóba hozott események között, különben önkényesnek tetszhet a dolgok sorrendje. Nem vitás, hogy nehéz, sőt kockázatos is jelentést kiolvasni a múltból, de csakis olyan elbeszélésnek van értelme, amelyik valamilyen irányból valamilyen irányba vezeti az olvasót.

Megint csak az egységes fogalmi nyelv hiányára utalhatunk akkor, amidőn megállapítjuk, hogy e könyvben nem egészen megfelelően van elrendezve a tárgyalásra kerülő anyag. Nem szokatlansága, de indokolatlansága miatt hibáztatható az irodalmi jelenségek számbavételének egymásutánja. Egyes írók saját történeti összefüggésükből kiszakítva, túlzottan későn szerepelnek. Berzsenyi Kölcseyt követően, a *Bánk bán* a magyar romantikát jellemző fejezet – Vörösmarty, Czuczor s Garay – után kerül szóba. Széchenyi még később szerepel, holott jellemzése úgyszólván elengedhetetlenül szükséges lett volna a romantika fogalmának bevezetéséhez. Lévy József megelőzi Krizát és Erdélyi Jánost, Herczeg Ferenc Mikszáthot, Móra Adyt, Karinthy Frigyes Czóbel Minkát, József Attila Szekfű Gyulát s Remenyik Zsigmond Tormay Cécile-t.

Csakis újszerű magyarázat tehet indokoltta ennyire szokatlan elrendezést. Ehelyett voltaképp

meglehetősen szokványos osztályozást kapunk. „A *Nyugat* írói I” és „II” című fejezet például ilyen alrészekre tagolódik: „Pillantás az elefántcsonttoronyból: Babits Mihály”, „Homo aestheticus: Kosztolányi Dezső”, „A magány költője: Juhász Gyula”, „Kifinomult világfájdalom: Tóth Árpád”, „Kisebb költők”, „Móricz keserű világa” stb. A jellemzések egyik része kissé elavult címére emlékeztet: manapság már talán nem sokan gondolják, hogy az európai kultúra egységéért síkraszálló s erkölcsi kérdések iránt rendkívül érzékeny Babits elefántcsonttoronyban élő költő volt, s a Nietzsche utáni nihilizmussal küszködő Kosztolányi munkássága sem jellemezhető egyetlen vitacikkével, melyben önmagáról írt. Ami a többi alcímet illeti, ezek túlzottan is általánosak ahhoz, hogy pontosabb értelmezésükön töprengjen az olvasó.

Nehéz szívvel, de le kell vonnom a végkövetkeztetést: ha nem tévedek, e könyv szerzőjének nincs különösebben eredeti s átfogó elképzelése a magyar irodalom egészéről. A utolsó fejezetek csakis megerősítik ezt a benyomást, hiszen mind az erdélyi, mind a legújabb irodalom beosztása formális, az egyiknek a második világháború, a másíknak 1956 a korszakhatára. Csakis politikai és/vagy földrajzi elrendezés érvényesül, mert a szerző nem gondolkozik művészeti irányzatokban. Minél közelebb kerül a jelenkorhoz, annál inkább elvész az anyagban, s pusztá fölsoroláshoz folyamodik. Minden alaposabb indok nélkül követik egymást az írók; nem lehet tudni, miért szerepel egyikük egy korábbi, másikuk egy későbbi fejezetben. Máraiói például „A *Nyugat* hagyományának továbbélése” című részben esik szó, a mindössze öt évvel később született Cs. Szabó László viszont a záró fejezetbe került, vagyis megelőzik őt nála több nemzedékkel fiatalabbak, akiknek vajmi kevés közülük van a harmincas évek esszéírásához, mely Cs. Szabó történeti helyét meghatározna.

Ismertetésem elején azt sugalmaztam, hogy a fogalmiságnak különböző szintjei lehetnek a történetírásban. A magasabb szintek majdnem teljesen hiányoznak ebből a könyvből, s így műfaja inkább nevezhető krónikának, mint szigorú értelemben vett irodalomtörténetnek. Viszonylag kevés benne az oksági összefüggés, a tények nem szerveződnek makulátlanul egységes láncolatá, a munka értéke ezért főleg részleteinek hitelességében rejlik. Inkább találhatják hasznosnak azok, akik neveket és címeket keresnek, mint olyan olvasók, akiknek összefüggések megértése a céljuk.

A magyarság föltehetően kevesebb maradandó értéket teremtett, mint Európa három-négy nagy nemzete, de kulturális hagyománya elég gazdag ahhoz, hogy egyetlen személy aligha írhatja meg irodalmának történetét. Ha mégis vállalkozik erre a rendkívül nehéz föladatra, merészsége föltétlenül tiszteletre kötelez, s méltánytalanság lenne fölróni tudásának szükségszerű egyenetlenségét. Ezt a föltevést vettem kiindulópontnak, amidőn a kezdet kezdetén nem hibáztattam e könyv szerzőjét, hogy mindössze 90 lapot szentelt 1800 előtti irodalmunknak. Kézpénznek vettem, hogy előnye is lehet annak, ha egyetlen tudós készíti teljes magyar irodalomtörténetet, az eredeti értéktételek ugyanis különleges történeti szervezhetik az irodalmi események sorát. Bíráló megjegyzéseimet csakis az indokolhatja, hogy nem találom eredeti értékszemponthoz ebben a könyvben.

Szigorúságom jogosságát enyhíthetné az a tény, hogy Czigány 1973 és 78 között készítette el munkáját. Mivel azonban olykor újabb adatok is előfordulnak a könyvben, fölvehető a kérdés, miért nem korszerűsítette szövegét a szerző, így például miért nem foglalkozott az 1970-es években föllépett prózáíró nemzedékkel, melynek munkássága nyomán némileg a múlt öröksége is átértékelődött. Általában véve megállapítható, hogy Czigány Lóránt kevésbé érzékeli, hogy a történelem mindig jelen és múlt kölcsönhatásának az eredménye. Előfordul, hogy nyílt kapukat döngöl, méltatlanul elhallgatottnak ítéli szerzőket (például Cholnok Viktort vagy Birkás

Endrét), akik már kikerültek a feledés homályából, vagy a nemzetközi vonatkozások elhanyagolásáért korholja a magyar tudományt, holott ő maga sok pályatársánál kevesebb eszmei és művészi irányt vesz tekintetbe – könyve olvasója nem sejtetheti, hogy a sztoicizmusnak, Bergsonnak vagy akár a szecesszióknak is volt hatása a magyar kultúrára. Meglepő módon helyzeti előnyét sem használja: szükségszerűen szól a nyugati magyar irodalomról, inkább csak neveket közöl, mintsem törekvéseket jellemez vagy műveket taglal. Ha Márai tevékenységéről akar fogalmat alkotni magának a tájékozatlan olvasó, kevés újat fog találni ebben a könyvben ahhoz képest, amit Schöpflin állapított meg erről az íróról *A magyar irodalom a XX. században* (1937) című munkájában.

Az Oxford University Press hézagot akart pótolni ennek az irodalomtörténetnek a közreadásával. Sajnálatos, hogy az elkészült mű nem egészen felel meg a várakozásainknak, mert bizonyára sokáig kell majd várni, míg egy hasonlóan nagy tekintélyű kiadó ismét vállalkozik arra, hogy szerződést kössön olyan irodalom teljes fejlődésrajzához elkészítésére, melyet nemzetközi méretekben alig ismernek, hiszen nyelvének viszonylagos elszigeteltsége miatt az olvasók túlnyomó többsége aligha képes eldönteni, mekkora értéket is képvisel egy létezőnek föltételezett világirodalom tágabb összefüggésrendszerében.

Szegedy-Maszák Mihály

MARIANNA D. BIRNBAUM: JANUS PANNONIUS

Poet and politician. Zagreb, 1981. 237 (3) l. (Opera Academiae Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium – Djela Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Razreda za filologiju, Knjiga 56.)

Birnbaum Marianna angol nyelvű monográfiája elsőnek összegzi egy világnyelven a Janus Pannoniusra vonatkozó tudnivalókat. Az amerikaiában élő, magyar származású tudós az amerikai tudós társaságok New Yorkban székelő tanácsának segítségével, valamint a Los Angelesi Egyetem Középkori és Reneszánsz Kutató Központjának és a zágrábi Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémiának támogatásával írta és adta ki könyvét. Maradékitalanul felhasználta mind a magyar mind a nemzetközi szakirodalom eredményeit; csak sajnálni lehet, hogy kézírata lezárása után jelent meg pl. Csapodi Csaba könyve a Janus Pannonius szöveghagyományról

és így ennek eredményeit már nem építhette be. A szerző rendkívül megfontoltan mérlegelt minden álláspontot, így könyve nagymértékben segíti a további kutatást és magyar részről a legnagyobb örömmel üdvözölhető.

A továbbiakban a két nagy részre és ezen belül tizenhat fejezetre tagolt könyvet előrehaladó sorrendben ismertetjük és ugyanígy tesszük meg kritikai megjegyzésünket is.

Az első nagy rész, amely a „Janus Itáliában” címet viseli (7–107. l.) első fejezetében Janus származásának és képmásának kérdését tárgyalja. Ami a származást illeti, tárgyilagosan és szenvedélytől mentesen ismerteti mind a magyar, mind

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Intézet
Könyvtár
Szeged, Eszterházy u. 2-6.
6722